

GYŰJTEMÉNYFEJLESZTÉS ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉS GAZDASÁGI NEHÉZSÉGEK IDEJÉN

M. A. PEGG*

Egy felsőoktatási intézmény könyvtára szempontjából igyekszem körvonalazni a csökkenő anyagiakból fakadó állománygyarapítási problémákat, anélkül, hogy akárcsak javaslatot tennék megoldásukra.

Azok a nehézségek, amiket a szűkülő pénzügyi források a felsőoktatási intézmények könyvtáraiban idéznek elő, jól ismertek Nagy-Britanniában, Magyarországon és a világ legtöbb más országában is. A nehézségek azokból a világméretű gondokból erednek, amelyek elemzéséhez már alapos közgazdasági ismeretek szükségesek. A probléma két aspektusa azonban meglehetősen világos. Az első, a vásárlásra felhasználható pénzüsszeg (amely természetesen nemcsak a monográfiák, hanem a periodikumok vásárlására fordítható összeget is magába foglalja) korlátozása, a másik a személyzeti kiadások korlátozása. Az egyetemen a könyvtár nagyon is csábító célpont, ha szűkében vannak az anyagiaknak. A könyvtárak különösen könnyen esnek áldozatul a sürgős és rövid távú takarékoskodásnak: nyilván sokkal könnyebb csökkenteni a könyvtár beszerzési keretét, mint például lemondani egy szakkollégiumról vagy egy jól megalapozott kutatási programról. Nagy-Britanniában a könyvtárak rendelkezésére álló források csökkenését illetően az egyik nagy probléma az volt, hogy a kormány váratlanul és kérlelhetetlenül szabta ki korlátozásait az egyetemek fenntartásáról gondoskodó szervre, az Egyetemi Alap Bizottságára (University Grants Committee, UGC). (Az UGC osztja el a pénzüsszegeket a hozzá tartozó egyetemek között; az viszont már többé kevésbé az egyes egyetemek belügye, hogy miként osztják el ezt az összeget különböző tevékenységeik (beleértve a könyvtárat is) között.)

A szűkülő források mindkét szempontból messzemenő következményekkel járnak a könyvtárakra nézve. A pénzüsszegek korlátozása közvetlenül hat az állomány fejlesztésére és az állományvédelemre. A munkaerővel kapcsolatos költségek terén jelentkező korlátozás pedig a könyvtár vezetésére és a szolgáltatásokra nézve jár komoly következményekkel. A legfőbb probléma, amire minden könyvtárosnak saját magának kell megoldást találnia az, hogy ilyen körülmények között mire helyezze a hangsúlyt: a könyvek és egyéb könyvtári dokumentumok folyamatos beszerzésére, vagy inkább a használók számára nyújtott szolgáltatások fenntartására. Vannak ugyan csodatévők, akik képesek mindkét követelménynek egyidejűleg eleget tenni, de a könyvtárosok között ritka az ilyen.

Tekintsük át először röviden a bérjellegű költségek korlátozásának következményeit. A könyvtárosok mindinkább arra kényszerülnek, hogy megvizsgálják, pénzben kifejezve milyen értéket jelentenek a használók számára nyújtott szolgáltatások, vagy más-

*A Manchesteri Egyetemi Könyvtár igazgatója

képpen szólva: milyen a ráfordítás és a haszon aránya. Egyre nehezebb összhangot találni a tényleges tudományos igények és azok között a szolgáltatások között, amelyeket a könyvtár nyújtani képes. Fel kell például hívni az egyetemi oktatók figyelmét arra, hogy amikor a hallgatók számára megadják a szakdolgozatok és disszertációk témáit, vegyék tekintetbe az egyetemi vagy más helyi könyvtárban már meglévő állományt. Tény, hogy sok egyetemi oktató egyszerűen nem veszi tudomásul ezt az egyszerű és magától értetődő követelményt, s olyan obskurus témák felé irányítják hallgatóikat, amelyek kidolgozásához fokozottan kell élni a könyvtárközi kölcsönzés költséges lehetőségeivel vagy az érintett hallgatóknak drága utazásokat kell tenniük az ország más könyvtáraihoz igényeik kielégítése végett.

Természetesen nincs sok értelme nagyobb személyzet és jól működő szolgáltatások fenntartásának, ha a könyvtár állománya egyre kevésbé felel meg az igényeknek, vagyis egyre több használói kérés marad kielégítetlen. Hasonlóképpen érvényes az a tétel is, hogy bármilyen kiváló, átfogó és korszerű is egy könyvtári gyűjtemény, ha a használók számára nem teszik hozzáférhetővé, gyakorlatilag értéktelen marad.

Ez valódi dilemma és a legtöbb egyetemi könyvtár nem kap segítséget a megoldáshoz. Olvasói igényei összeütközésbe kerülnek egymással. A tanárok és a posztgraduális képzésben résztvevők abban érdekeltek, hogy a tudományos kutatáshoz szükséges, lényeges dokumentumok álljanak a rendelkezésükre, míg a főiskolai, egyetemi hallgatók a jegyzetekhez, tankönyvekhez, referenszművekhez akarnak hozzáférni és segítséget, tanácsot várnak az egyetemi könyvtártól.

Egyre sürgetőbb az igény az országos jelentőségű könyvtárak mellett más könyvtárak iránt is, hogy a tudományos kutatás és a meglévő könyvtári források összhangja létrejöjjön. Alaposan át kell gondolni az önálló gyűjteményfejlesztés és az állománygyarapítási kooperáció egyensúlyának problémáját, tekintettel a központi, regionális vagy helyi könyvtárközi kölcsönzés, közös vagy együttműködésen alapuló beszerzés lehetőségeire. A hagyományos könyvtári és információs szolgáltatások, melyek természetszerűleg igen munkaidő-igényesek, viszonylag könnyen fenntarthatók az új technológia, vagyis az adatok számítógéppel való kezelése bevezetésével —, azonban meg kell fontolni az ilyen szolgáltatásoknak az információk hagyományosabb, nyomtatott vagy mikroformán való kezelésével szemben mutatkozó költségeit.

Régebben, legalábbis Nagy-Britanniában durva, a gyakorlati megfigyelésen alapuló szabályt alkalmaztak a könyvtári költségvetés megosztására: az egyetemi könyvtárak költségvetésüknek hozzávetőlegesen 50%-át fordították munkabérekre, másik 50%-át pedig a könyvtári dokumentumokra (beszerzés, köttetés stb.). A mai körülmények között ezek az arányok egyre értelmetlenebbé és torzultabbá válnak: egyes könyvtárakban 65% jut a személyzeti kiadásokra és csak 35% a könyvtári dokumentumokra. Ez nyilván szélsőséges eset, de az a tény, hogy ez a szélsőség létezik, meglehetősen aggodalomra ad okot.

Amikor a személyzet csökkentésére kerül sor, azt is figyelembe kell vennünk, hogy a létszámcsökkenés legáltalánosabb módja az, ha a bármilyen okból kilépőket nem pótolják. A dolgok természetes rendje szerint azok, akik más állás után néznek és akik pótlásáról nem gondoskodnak, a könyvtár személyzetének fiatal és kevésbé képzett tagjai. Ugyanakkor ők azok, akik az olvasók közvetlen kiszolgálását végzik, ők adják ki, veszik

vissza és jegyzik elő a könyveket, esetleg ők bonyolítják le a könyvtárközi kölcsönzést, és ők válaszolnak az elemi kérdésekre. Az idősebb, magasan kvalifikált és jobban fizetett személyzet viszont a helyén marad, és fizetését tekintve évről évre többre kerül a könyvtárnak. Ugyanezek az emberek, természetesen, szakmailag is megrekednek: nincs sok lehetőségük arra, hogy más könyvtárban nyerjenek alkalmazást, egyszerűen azért, mert az egyetemi könyvtárakban a megüresedett magasabb állásokat gazdasági megfontolásokból az adott könyvtár saját személyzete tagjainak előléptetésére tartják fenn.

Valamennyi munkaigényes tevékenységet alaposan felül kell vizsgálni. Kívülállók gyakran állítják, hogy a legegyszerűbb megoldás a gépesítés. Közhelynek számít ma már azonban, hogy a gépesítés nem megoldás, legalábbis rövid távon nem. A gépesítés valóban az lehet hosszabb távon, s más előnyökkel is jár, de az azonnali megtakarítás nem tartozik ezek közé. Valószínűleg inkább, jobban kell szelektálni az olyan munkaigényes tevékenységek esetében, mint például a könyvtárközi kölcsönzés és a csereprogramok.

A Manchesteri Egyetem igen tekintélyes tudományos folyóiratot jelentet meg *Bulletin of the John Rylands University Library* címen, amely 57 országba jár. Sok példányt csereegyezmény keretében juttatnak el a címzetthez. A csökkenő anyagiakra való tekintettel ezeket az egyezményeket gondosan felül kell vizsgálni, abból a szempontból, hogy a cserébe kapott dokumentumok valóban értékesek legyenek a fogadó fél számára. Ez természetesen nem a cserepéldányok tényleges értékének kritikáját kívánja jelenteni, hanem pusztán azt, hogy vitathatatlanul értékesek legyenek a Manchesteri Egyetemen folyó kutatás számára.

Az állomány konzerválásának feladata bizonyos értelemben mind a munkaerő, mind a könyvvásárlásra fordítható összegek korlátozásának hatását megérzi. A munkaerő-korlátozást azért, mert az állomány tartós megőrzésére irányuló, átgondolt program feltételezi szakképzett személyzet foglalkoztatását, az állományra fordítható keret korlátozását pedig egyszerűen azért, mert a konzerváláshoz szükséges anyagok közvetlen költségeit a könyvtár költségvetéséből kell fedezni, a legtöbb esetben a könyvvásárlásra fordítható keret terhére. E szimpózium egy másik előadása majd foglalkozik az információs technológiának az állomány megőrzésében betöltött szerepével; most csak a megőrzés olyan hagyományos formáit említjük, mint a nyomtatott szöveg mikroformára történő átvitelét és a könyvek, kéziratok fizikai állagának a pusztulástól és – a szó szoros értelmében vett – elporlástól való védelmét.

Mindinkább tudatosodnia kell annak, hogy egy egyetemi könyvtár állománya tekintélyes tőkebefektetést jelent, és nem engedhető meg, hogy a gyűjtemény fizikailag elrothadjon, egy átgondolt állományvédelmi program hiányában. A könyvtárosok nagyon is tudatában vannak, hogy manapság nemzetközi figyelem kíséri a könyvtári állományok konzerválásának minden kérdését, s méltányolják is ezt, de tudatában vannak annak is, hogy milyen anyagi kihatásokkal jár egy ilyen állományvédelmi program beindítása és fenntartása egy olyan egyetemi könyvtárban, ahol a rendelkezésre álló források állandóan csökkennek.

A könyvvásárlási keret korlátozásának a gyűjtemény fejlesztésére gyakorolt káros hatása azonnal jelentkezik: azok a könyvek, amelyeket nem szereznek be közvetlenül a megjelenésük után, nehezen vagy már egyáltalán nem vehetők meg később. (A kiadás

gazdaságossága ugyanis a tudományos könyvek esetében is megkívánja, hogy rövidebb ideig legyenek a piacon, vagyis minimális időt töltsenek a könyvesboltok polcain és a raktárakban.) Az értékes kutatási célokat szolgáló gyűjtemények esetében fennáll a veszély, hogy a karbantartás hiánya miatt elsovad a gyűjtemény; a pénzhiány következtében nincs elegendő személyzet, és elmaradnak a szükséges beszerzések. A külföldi árfolyamok kiszámíthatatlan mozgásai és a világgazdaság előre megjósolhatatlan viszontagságai szintén eltorzíthatják a gyűjteményépítést. Vegyük példának az időszakos kiadványok problémáját és a periodikumok és monográfiák egyensúlyát. A Manchesteri Egyetem könyvtárában ez a kérdés már szinte akuttá vált. A könyvtár évente mintegy 1 millió fontot kap könyv- és folyóiratbeszerzésre. Ezt az összeget három részre osztják: 40% jut könyvekre a tanszékek számára, 40% folyóiratokra és a maradék 20% az általános könyvtári beszerzésekre (enciklopédiákra, interdiszciplináris művekre, a kutatás drága forrásműveire stb.).

A költségvetés az infláció ellensúlyozására durván 9%-kal nő évente, Nagy-Britanniában azonban a könyvek ára manapság kb. 12%-kal, a periodikumoké pedig csaknem 20%-kal emelkedik. Ha ez továbbra is így marad, még ha nem is fizetnek elő egyetlen új folyóiratra sem, de a könyvtárnak juttatott összeg reálértéke nem nő, 1985 őszére a Manchesteri Egyetemi Könyvtár teljes költségvetésének felét, s nem egészen tíz éven belül egészét, a folyóiratok beszerzése fogja felemészteni. Ez a helyzet túlságosan abszurd ahhoz, hogy komolyan fontolóra vegyük, de meglehet, nincs is olyan messze a lehetséges határain túl. Következik ebből a tudományos kiadók dilemmája is: szembe kell nézniük az egyetemi könyvtárak jelentette piac szűkülésével. Ámbár másfelől, bármilyen súlyosnak is tűnik ez a helyzet, egyelőre nincs közvetlen bizonyíték arra, hogy a tudományos kiadók nagy számban szállnának ki az üzletből, és az ember eltűnődik, mi is a tényleges helyzet e téren.

Bonyolult kérdés annak megválaszolása is, mi legyen a könyvtárak által beszerzendő dokumentumok köre, különös tekintettel a külföldi dokumentumokra. Ha áldozatokat kell hozni, hogyan válasszunk, ki döntsön arról, mit kell megtartani és mit kell selejtezni. (A legtöbb könyvtáros jól ismeri az egy-egy szakterületre vonatkozó gyűjtemény problémáját, amely egyre jobban elszigetelődik, ha használata csökken, vagy teljesen megszűnik, talán azért, mert a szakterület kutatója elhagyta az egyetemet, és más nem vette át a helyét, vagy mert egy szakkollégiumot megszüntettek.) Ilyen körülmények között a tervezés teljesen lehetetlen, és nem marad más hátra, mint évről évre tovább küzdeni, hogy a rendelkezésre álló forrásokat a lehető legjobban használják fel. Másfelől azt is tudomásul kell venni, hogy egy elszegényedett könyvtár kevésbé számíthat adományokra és letétekre: ha a potenciális adományozók attól tartanak, hogy felajánlott gyűjteményeiket, könyveiket, kézírataikat a személyzet vagy az anyagiak, illetve mindkettő hiánya miatt fizikailag elhanyagolják, vagy nem teszik kellően hozzáférhetővé a használók számára, bizonyára komolyan fontolóra veszik, hogy adományaikat jobb kézbe juttassák.

Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az egyetemi könyvtárak költségvetésének korlátozása nemcsak az állományfenntartás és a fejlesztés, valamint a szolgáltatások csökkentése szempontjából vet fel gondokat, hanem maguk a használók is úgy érzik, barátságtalan körülmények közé kerültek. Új feszültségek keletkeznek a használók és a könyvtáros között: nagy valószínűséggel mindkét fél szorongatva érzi magát munkájá-

ban és a korlátozott források okozta kudarcélmények az egyetértés és a harmónia megszűnéséhez vezethetnek.

A csökkenő források kezelése a problémák új megközelítését és új magatartási formákat követel. Egyre nagyobb szükség van a könyvtári kutatásokra a helyes megoldások kidolgozása céljából, nő a vezetés információigénye, különösen a statisztikai adatok iránt; ugyanakkor nehezebb lesz ezeket az információkat összegyűjteni a csökkentett létszámú személyzettel. Bármilyen történjék is azonban, a könyvtárosoknak mindig pozitív megoldásokra kell törekedniük, és a csökkenő források okozta nehézségeket tekintsék olyan kihívásnak, amely leleményességüket és szakmai hozzáértésüket teszi próbára.

(Fordította: KOVÁCS Katalin)

A The John Rylands University Library of Manchester emblémája

A KÖNYVTÁR IRATTÁRÁT gondosan kell kezelni és őrizni – ezt példázza az alábbi eset. A Tennyson-család az 1960-as években átadta egy angol megyei könyvtárnak a költő hagyatékát. 1980-ban visszakértek néhány különösen értékes kéziratot, hogy pénzzé tethessék. A könyvtár tiltakozott az "ajándék" visszakérése ellen, a család képviselői azonban kijelentették, hogy csak ideiglenes letétről volt szó. A könyvtár feltúrta a maga és a tanács irattárát, de nem találták az átadási okiratot. Így, bizonyítékok hiányában, a kért kéziratokat kénytelenek voltak visszaszolgáltatni, majd – a gyűjtemény teljessége érdekében – az árverésen 150 000 fontért megvásárolni.

(IFLA Journal, 1983. 1. no.)

AZ AUDIOVIZUÁLIS DOKUMENTUMOK SZERZŐI JOGI KÉRDÉSEIRŐL külön folyóirat indult 1982 végén, International Media Law (London) címen.

(Audiovisual Librarian, 1983. 1. no.)